

ИВАН ВАЗОВ
ЗА МОЯТА СИ ЧЕРГА
ШАРЕНИЯ, КОЯТО МОЖЕ И
ДА СЕ НЕ ЧЕТЕ

chitanka.info

Преподавателят г. Х. ми каза една вечер в сладкарницата:

— Желаете ли да прочетете нещо, което сигурно ще ви интересува?

— Какво е то?

— Оценки на едно ваше произведение, на Митрофана.

— От кого?

— От моите ученици. Митрофан им се зададе като литературна тема за встъпителния экзамен... За вас ще бъде крайно любопитно да прочетете двайсетина разбора върху вашето произведение, написани едновременно — вътре в два часа срок, — без да имат повестта пред себе си и без да са знаели предварително, че върху нея ще трябва да пишат.

Аз изказах очудване, защото беше съмнително дали всички, подложени на този вид изпит, са я чели...

Преподавателят се усмихна:

— Чели са я всичките...

Няма да скрия, че ме погъделичка това внимание, направено на едно мое чедо, отдавна заровено от мене в плесента на забравата...

Аз поблагодарих Х. за любезното обещание да ми прати критическите разбори на младежите и се разделихме.

* * *

На заранта аз приех от един разсилен тлъст пакет с книжа. Разтворих го и намерих в него осемнайсет тетрадки.

Повечето ръкописи бяха писани с молив; имената на авторите им бяха прилежно изстъргани.

Прочитането на тия книжа ми донесе извънредно удоволствие — смесено с известно вълнение. Аз вникнах като през прозорче, във вътрешността на двайсетина ума, в склада на мислите, в мировъзрението, в развитието, в литературния вкус, в силата на съжденията, в кръгзора на тия млади умове още във формация, които издаваха присъдата си над повестта и автора ѝ.

Повечето от тия присъди, благоприятни, някои даже твърде ласкателни за тщеславното човече на тогова последния, различаваха се една от друга по гледните точки, както и по слога, по вникнуването, по

приемите на писането и сполуката на изложението, по заключенията; по езика, по външностите, по формата на хартията даже, по писмото и буквите.

Една галерия от умове и характери — защото графологията е вече сестра на психологията — галерия колкото разнообразна, толкоз и поучителна — за мене.

По тоя начин аз се улучих в странното положение на подсъдим и съдник, на изследуем и изследовател; и докато те анализувах творението ми, аз анализувах умствения склад, духовния мир на членовете на моя ареопаг.

А как анализувах те повестта ми! Нищо не оставиха незасегнато, разчепкаха я от всички страни! Обърнаха наопаки Дормидолски с двете си бради, Митрофан Дакито с корема бяха подложени на инквизиция под критическите топори на тия новаци и непривикнали анализатори на духовни създания. Характерите на героите, тенденцията на писателя, възпитателното значение на повестта, правдоподобността на сюжета ѝ, обилието на хумора ѝ, отношението ѝ към действителността — всичко определено, казано, съдено! Какво разнообразие на възгледите! Каква шеметна пъстрота на изводите и заключенията! Какви противоречиви становища!

Само в едно всичките тия разбори бяха съгласни, солидарни, единопдушни!

Само на една точка те се намираха в пълна хармония.

Именно: че Митрофан и Дормидолски са много или малко московци, които са приели българско поданство и облекло и се побългарили окончателно. Или по-просто казано: разказът е бил откраднат посред пладне от Гоголя и побългарен от неделикатния автор.

Да. И всичките тия осемнайсет ръкописа, сè къде края, в един хор повтаряха, в разни форми и вариации, същото:

— Московци! Московци! Московци!

Бяха си плюли в устата.

* * *

Понеже на следващия ден, при виждането ни, г. Х. ми отговори, че мога да се ползвам както обичам от ръкописите, аз улавям случая, за да приведа тук предметните пасажки буквално и по градацията на силата им. Това няма да бъде съвсем безинтересно за читателя.

Един ръкопис казваше:

„Наистина, че идеята на поменатото произведение е заета от Гоголевия Ревизор, но тя е тъй приспособена към нашия особен национален бит, щото е почти оригинално българско творение...“

Друг: „Мене ми се вижда тука едно силно подражание — ако не на всички места, то на повечето — на руския писател-хуморист Гогол...“

Трети: „Тук има сцени, които Гогол описва в своето съчинение «Скарването на...» — забравил съм имената: — те са двама комшии помещици в едно руско затънтено село.“

Четвърти: „Тази повест е почти същата (??? Молим, приятелю!), както е Гоголевата комедия Ревизор, но приспособена на български характер...“

Пети: „Митрофан и Дормидолски е една сполучлива комбинация на Ревизор и Повест о том как посорились Иван Иванович и Иван Никифорович от Гоголя. Тази комбинация е пренесена на българска почва през 1878–1880 г., по времето на формирането на България...“

Шести: „Макар че езикът в повестта е превъзходен, самите действащи лица с чисто български колорит — идеята за самата повест не е чисто В-ва. Сюжетът е земен от Ревизора и повестта за скарването на Ив. Ивановича и Ив. Никифоровича.“

Седми: „Мене ми се види (втеляваш се, приятелю, че ти се види: аз знам, че си напълно уверен!), че това е повече подражание на Ревизор от знаменития руски писател Гогол и почти сполучливо побългарен.“

(Mersi)

Осми: „При създаването на тази си хумористическа повест В. е бил непременно под влиянието на всеизвестната комедия от Гоголя: Ревизора. Сюжетът ѝ значи заимствуван, но не може да се каже, че липсват и оригиналности.“ (Аз съм дълбоко покъртен.)

Девети: (Този от началото още ме закаля!): „Повестта, която е тема на настоящето ми разглеждане, всеизвестната хумореска на В-ва:

Митрофан и Дормидолски, написана по подражание на Гоголевия Ревизор, е едно произведение и пр...“

Десети: „Повестта Митрофан и Дормидолски, аз съм принуден, макар и с голямо съжаление (де, де, дяволо!), да кажа, че тя е едно близко подражание на Ревизора на гениалния Гогол!“

Дотука — спизходителни бележки, доброжелателни мъмрания...

Сега вече идат по-суровите присъди, безпощадните удари, топорите! Но какви топори!

Единайсети: „Но, повтарям: при всичката талантливост на тая повест и непостижим хумор — тя е едно копие от Гоголя и — като всяко копие — не е оригинална... Прочее, няма голяма цена!“

Дванайсети: „Трябва обаче да се признае, че Митрофан и Дормидолски е един изкусен плагиат, но на който, при внимателно взирание, познава се фалшивостта и белите конци, които го скърпят. В-в е за осъждане.“

Тринайсети: „Митрофан и Дормидолски са една литературна кражба и руската народност на Дормидолски и Дакито, дори и на Бейката, вади очи!...“

Ах, ти чародеецо!

Четиринайсети: „Подир всичко това нека кажа, че всяка кражба е осъдителна; но кражба, която се извършва върху благодетели, е възмутителна! В-в обра литературата на Русите — не стига дето си дадоха кръвта за нас!...“

Не, това е просто умилително!

Петнайсети: „Но главната вина на автора състои не в това, че е откраднал сюжета и лицата от Гоголя — крал е и Любен, — а че е обезобразил гениалния руски писател. Не можеше ли просто да го преведе на български?!...“

И аз сега виждам!

Шестнайсети: „Удивително е до каква степен е дошла рабската подражателност у такъв един писател с въображение като В.: той е земал на Гоголя даже и имената: така, Дормидолски се зове Иван, както и двамата Гоголеви герои: Иван Иванович и Иван Никифорович!...“

Това е страшна улика, признавам: чуло ли се е в България да има Ивановци?

Седемнайсети: „Любопитно е, че В. нито си е помислил, че може да има българи, които през плет поне да са слушали за Гоголя. Нашият симпатичен писател нека си спомни пословицата прочее: «Чуждото и на Великден се зима назад...» Впрочем всичките съчинения В-ви са подобни копирания от руски!“

Тъй, тъй: добий кучката, като си я забил!

Но осемнайсетият ръкопис цял се ограничаваше в тия думи:

„Митрофан и Дормидолски е една жалка пародия на гениалния Гоголя, която не възбужда смях, както мислят някои, а дълбоко възмущение. Светотатството се не съди, а се презира... Отказвам се от разбора!“

Този е най-красноречив!

Липсваше само едно още: бесилото в Черната джамия!

Сега аз си обясних царстващото едногласие в това твърдение. Симпатичните тия млади хора, като говореха за Гоголевата комедия и повест, клеветяха се немилостиво. Естествено, почти всичките не бяха чели Гоголя. Инак нямаше да твърдят тия чудовищности. Те прегвачваха само по разни начини проповядваната от учителите им легенда, че Митрофан е подражание на Гоголя. Аз не казвам лъжа, а легенда, защото ако не беше достоверна и спорна, във всеки случай — беше приятна...

Тая легенда се е затвърдила и вън от училищните огради: и в критиката, и в историята на литературата ни, тя мина даже в чуждата критика. Един русин — мисля г. Каплуновски, — като рецензираше повестта Митрофан, за която беше чел някъде, че под български имена осмива руски човеци, се възмущаваше против тая дързост на автора и предполагаше, че той навярно е имал пред себе си руски евреи или немци, а не руси, чийто характер е съвсем друг!

* * *

Нека разправя как се създаде тая мила легенда, тоя абсурд до днеска любовно гален и благоговейно съхраняван от нашите преподаватели на българската литература и от други.

Но преди това да кажа с две думи как сгреших, та написах Митрофана. Една автобиографическа чърта, която читателят нека ми прости заради нейната късота.

Трябваше да се зафане печатането на V книжка от списанието „Наука“ за август 1881 година в Пловдив.

Редакционният комитет на „Наука“, в който и аз бях член, се намери в трудно положение, когато прегледа материала, който имаше на разположение: Училищна дисциплина от Я. Груева, По наследственото право от С. Бобчева, За пчелите, превод от Писарева, Технологическа бележка от П. Наботкова, Водата и нейното значение от П. Николова, филологическа студия от А. Балана, Задавки от Ив. Салабашева; няколко народни песни, два бездарни превода на един Тургенев разказ и една повест на Помяловски, и смес нещо...

Както видите, повечето от този материал сериозен, занимателен, но за тесен кръг читатели или за специалист; сух, по-сух от Сахарската пустиня за грамадната маса от читателите, които постоянно растяха за „Наука“.

Трябваше в тая Сахара от учени термини и равни разсъждения едно зелено оазисче с бистро изворче, с няколко пойни птички, дето да си почине умът на кервана на читателите, дето да привлече вниманието му прохладната сянка...

Липсваше белетристика! По реда си — тя отиваше най-напред, в първата кола...

Потърсихме.

Нямаше.

К. Величков готвеше повест от въстанието („Жертви и отмъщение“), но той не пожела да я даде, преди да я довърши.

А времето не чакаше. Печатницата искаше ръкопис и двете хиляди абонати, спечелени с първите книжки на „Наука“, ожидаха нетърпеливо да получат в края на месеца петата.

Поканиха мене, но аз нямах нищо готово: ни ръкопис, ни сюжет. При това, в първа, втора и третя книжка бях печатал Неотдавна: желателно беше да дохаждат нови имена в началото на книжките. Българите се боят от монотонията.

Покойният Караджов, член на редакционния комитет, се обеща да преведе един хубав разказ от чешкия писател Светополк Чеха и да го донесе сутринта.

Ние се успокоихме.

На заранта той ми събщи в Постоянния комитет, че не може нищо да стори поради други припрени работи.

Налегнаха мене пак — да скътам нещичко оригинално. Аз се съгласих. Съчувствието, което беше спечелило списанието, подгръвяше и нашата ревност, уголемяваше нравствената отговорност за добрия му вървеж и в бъдаще.

Отидох у дома си и фанях да мисля. Понеже околната ми действителност се скъпеше да ми подсказва една тема за разказ, аз се углъбих в спомените си.

Тогава се мярна пред очите ми един затънтен градец в северните поли на Балкана, дето бях службаш преди една година и половина, и две често срещани лица там, фигури оригинални...

Тоя градец и тия две лица се откриха с чудесна изпъкналост и ясност на очертаванията в ума ми. Заедно с тях — и куп други второстепенни лица и обстоятелства във връзка с техните деяния. Впечатленията ми се бяха кристализирали, образите сдобили гранитна плътност, оставаше само да посегна и да ги рисувам, както едно изображение, турено под прозрачна хартия.

В четири дни аз написах трите четвърти от повестта. Недовършена така, против правилото си, пратих част от нея в печатницата и непреписана на чисто. В бързотата аз не бях турил и название. На сутринта донесоха ми коректура в Постоянния комитет и там кръстих повестта с името на един от героите: Митрофан^[1].

Название съвсем неизразително.

Митрофан се появи в „Наука!“

Смя се цяла България.

Митрофан го учеха изуст.

Друга моя книга нема вече такъв успех.

* * *

Причината?

Една струя от веселост, която се разливаше от страниците. Тя подкупи читателите и избърса пред очите ми хилядите недостатъци, неизбежни в такава прибързана работа.

Този лесен триумф биде обаче затъмнен от едно облаче. Ненавистта трепна!

В един провинциален вестник Съветник, в Сливен, появи се една критика безименна срещу Митрофана — първият дисонанс в хора от благоволителни отзиви и съчувствия.

Тая критика явяваше на света, че държи за полата един градец, който беше откраднал Митрофана от Гоголевия Ревизор и от Скарването на Ив. Иванович и Ив. Никифорович!

И критикът (аз после узнах, че бил Захарий Стоянов — бог да прости озлобената му душа!) ме привързваше с едно свирепо ожесточение на позорния стълб.

Доколкото помня, многодоказателните улики на неоспоримото престъпление бяха тия:

Първо: Гогол имаше една драма под название Ревизор, а в Митрофана на една страница нейде също излизаше мимоходом един мним ревизор.

Второ: у Гоголевата повест двамата съседни, Ив. Иванович и Ив. Никифорович, се скарали; у Митрофана също двама приятели се скарали!

Трето: един от Гоголевите герои имал глава, прилична на рапон с опашката нагоре; у Митрофана имало един герой, който имал валчеста глава!

Четвърто: у Гогол някъде имало възклицанието: „Господ, Создател мой!“ и у Митрофана — „Боже, света Богородичке!“

И още няколко се от подобна опасна важност.

С тая щастлива метода на предвзето пощене и изкусен подбор почтеният този човек можеше да изкара Митрофана откраднат и от Талмуда!

Но най-много биеше критикът на присъствието на мними ревизори и у двамата автора: това съвпадение експлоатираше с много раздухания и изопачавания.

Малко я беше еня публиката да седне да проверява действителността и важността на това сходство: никоя публика не пощи една книга; тая роля оставя на критикувачите и буквоедите, а тя

се доверява само на инстинкта си — или вкушава книгата, ако ѝ се харесва, или я зафърля равнодушно. Публиката продължи да чете с жажда Митрофана и да се смее.

Но семето на съмнението беше фърлено. Каза се, че Митрофан е подражание на Гоголя и всички, които имаха интерес, повториха това. А господ знай малцина ли бяха те! Легендата се създаде. Злорадството намери сметка в поддържането ѝ, лекомислието намери удоволствие да я повярва, а авторът не прие да се оправдава. Незначителното и безрезултатно епизодче на ревизора беше едничкото нещо в Митрофана. Нищо друго там нямаше! Иглата в купата видена — купата не. Някой глъбокомислен ли доктор-критик пишеше за Митрофана, речовитият учител по словесността ли говореше за него, винаги си даваха удоволствието да откриват пак Америка. Сега аз имах пред себе си осемнайсет тетради и всяка откриваше Америка. И с какъв наивно очуден тон! И колкото повече се дърляше откривачът на Америка, толкова по-сигурно бе, че не е чел ни едно от горепоменатите произведения. „Който видял вълка — вика; който го не видял — дважд вика!“, дума пословицата.

* * *

Но въпросът е сега: Подражание ли е Митрофан на Гоголя?

Отговарям: Няма нищо по-невярно от това! Авторът е чел уломки (в Галаховата христоматия) от Гоголевата комедия само, но когато е писал повестта, нито се е сетил, нито е имал нужда да прибегва до помощта на фантазията на великия руски художник.

Въпрос: Но вътрешно сходство няма ли между героите на Митрофана и ония на великите творения на Гоголя?

Отговор: Никакво!

Въпрос: Нито в сюжета?

Отговор: Никакво!

Въпрос: Нито в тенденцията?

Отговор: Никакво. Впрочем у Митрофана няма и тенденция. Той е една невинна хумореска — смешка — без никакво нравоучително домогване.

Въпрос: Но казват, че във вашите герои се съглеждат типове от Гоголеви московци?

Отговор: Не е истина! Моите герои са българи, архибългари, дебелоглави българи, до безобразие българи! Па в Митрофана няма типове, а портрети окарикатурени.

Въпрос: Но сходство няма ли в развитието на действието между Митрофана и другите?

Отговор: Никакво!

Въпрос: Но тия съвпадения?

Отговор: Съвсем случайни!

Въпрос: Но Дакито, което наумява Гоголевия Ив. Никифоров със своята валчеста глава?

Отговор: Дакито наумява само себе си. Ив. Никифорович е измислица, а Митрофан Дакито е истински, жив още.

Въпрос: А Дормидолски, който се нарича Иван, както и Гоголевият Ив. Иванович?

Отговор: Гоголевият Ив. Иванович е измислено лице, а Иван Дормидолски е истински, жив още. Питайте хилядите пътници, които минават през градеца Ф. и отиват да му се поклонят...

Въпрос: А другаруването им, а после скарването им?

Отговор: Истински.

Въпрос: Ами ревизора у Гоголя и у тебе?

Отговор: Гоголевият мним ревизор е измислен, а моят е истински.

Въпрос: Как, ти описваш подобна истинска случка?

Отговор: Да, истинска — питайте г-на Жоржа Стоянов (аз ще соча имена на свидетели; нека извиняват господата; във всеки случай, призовки няма да им дойдат) от Търново за една странна сцена между съдията и него — на 1880 г. в гр. Враца, дето бил дошъл да стане жалбописец, и която ми разказа в Б-ца. Аз преместих тая сцена само в близкия град Б-ца, дето е действието на повестта ми, и смених личностите на съдиите. Понеже Жоржо Стоянов е далеко или хич го няма сега, попитайте тогавашния началник на телеграфната станция в Б-ца г. Ив. Стоянович, Аджелето. Той чу от самия Жоржа разказа как го зел съдията за ревизор по съдилищата.

Когато описвах тая сцена между мнимия ревизор и съдията, аз бях така обладан от силата на спомените си, щото нито се сетих за

слабото ѝ сходство с Хлестаковата среща с чиновниците, което щеше да бъде експлоатирано от недобросъвестността и щеше да даде пища за една литературна лъжа, каквато е предметната легенда. Да бях се догадал, щях да изфърля този епизод, макар и крайно комичен.

Въпрос: Но съществуваше ли тогава такава длъжност — ревизор на съдилищата?

Отговор: Да. Истинският ревизор дойде в Б-ца скоро време подир Жоржа.

Въпрос: Кой беше той?

Отговор: Марко Балабанов.

Въпрос: Има ли някаква прилика между сцените с ревизорите у тебе и у Гоголя?

Отговор: Никаква!

Въпрос: А между Хлестакова и твоя жалбописец?

Отговор: Никаква!

Въпрос: Но кое е онова нещо, което прави сродни двете съчинения, въпреки голямата разлика на достойнствата им?

Отговор: Хуморът!

* * *

Дойде дума за подражание в литературата; за влияние, упражнявано от един писател въз други. Като отричам решително всяко влияние на Гоголя върху написването на Митрофана, аз това правя не без скръб, защото трудът ми щеше да бъде несъмнено подобър. Гогол е много типичен, своеобразен гений, вълшебен художник, да може да бъде подражаван. Той и в Русия няма ученици. Критиката го прави баща на съвременна литературна школа зарад неговия реализъм; но той стои усамотен по своя гениален хумор и особеностите на творчеството си и няма школа на него. Защо да крия? Влиял съм се. Пушкин и Лермонтов са ми откривали тайната на стихотворството, давали ми са уроци по музиката на речта, по красотата на формата, по изразителната краткост на мислите; но духът на тяхната поезия ми остана чужд — дух на резигнация и разочарование — и песимизъм у последния, който не отговаряше на моята жажда. Той бе несъвместим с младежките пориви и идеали,

които трябваша на моето поколение, извикано на борба, орисано да изковава бъдащето...

Ако има мои работи в проза или в стихове, зачнати под влиянието на чужди вдъхновения, то тия вдъхновения са дошли от запад... Виктор Хюго, Байрон и Хайне, тия властители на умовете на нашия век, са упражнили въз мене своето благотворно въздействие. Особено първият — с мощната си реч и полети... Но в някои мои граждански стихотворения стои песимизмът на Некрасова, както някои поеми — веенето на Шевченковия лиризм.

Гогол ми е останал обаче винаги чужд, недосегаем.

Успях ли да отбрана от наредбата в московщина Митрофана и Дормидолски, инак честни русофили? — Не знам. Но аз си изказах каквото ми се искаше — за моята си черга, в моята си книга. — Всеки петел на купището си пее. — Сега да туря точка и да кажа сбогом на прозявките на читателите си.

[1] В 3-и том на пълното издание повестите ми: Митрофан и Дормидолски. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.